

אגרא ופגרא

סוגיה זו נוגעת לשאלה היסודית מהי ההבחנה בין הלואה לשכירות לענין הלכות רבית, והאם יש לפעמים איסור רבית גם בשכירות¹. מתוך בירור סוגית הגמרא ושיטות הראשונים בסוגיה נוכל, בע"ה, לראות את ההגדרות של הדברים. בגמרא מובא²:

ספינתא, אמר רב: אגרא ופגרא.

אמרו ליה רב כהנא ורב אסי לרב: אי אגרא - לא פגרא, אי פגרא - לא אגרא. שתיק רב.

אמר רב ששת: מאי טעמא שתיק רב? לא שמינעא ליה הא דתניא: אף על פי שאמרו אין מקבלין צאן ברזל מישראל, אבל מקבלין צאן ברזל מן הנכרים. אבל אמרו: השם פרה לחבירו ואמר לו: הרי פרתך עשויה עלי בשלשים דינר, ואני אעלה לך סלע בחדש - מותר, לפי שלא עשאה דמים. - ולא עשאה? - אמר רב ששת: לא עשאה דמים מחיים, אלא לאחר מיתה.

אמר רב פפא, הלכתא: ספינה אגרא ופגרא. ונהגו בני כופרא: אגרא - בשעת משיכה, פגרא - בשעת שבירה.

אטו במנהגא תליא מילתא? - משום דמתניתא תניא מנהגא.

אמר רב ענן אמר שמואל: מעות של יתומים מותר להלוותן ברבית.

אמר ליה רב נחמן: משום דיתמי נינהו ספינא להו איסורא? יתמי דאכלי דלאו דידהו ליזלו בתר שבקיהו. אמר ליה: אימא לי איזו, גופא דעובדא היכי הוה? אמר ליה: ההוא דודא דבני מר עוקבא דהוה בי מר שמואל תקיל ויהיב ליה, תקיל ושקיל ליה. שקיל אגרא ושקיל פחתא, אי אגרא - לא פחתא, ואי פחתא - לא אגרא!

אמר ליה: כי הא - אפילו בדקנני נמי שרי למיעבד, דהא מקבלי עלייהו חוסכא דנחשא, דכמה דמקלי נחשא בציר דמיה.

נבאר את מהלך הסוגיה:

רב התיר ליטול על השכרת ספינה 'אגרא ופגרא'. כלומר: בדרך כלל השוכר מתחייב בתשלום שכירות (אגרא), אך אינו חייב באונסין שיקרו לספינה (פגרא). ומחדש רב שאין איסור בכך שיתנו שיתחייב גם בשכירות וגם באונסין. רב כהנא ורב אסי ראו בכך בעייתיות (כנראה משום שע"י קבלת האונסין של

1. לשאלה השניה יש מקורות גם בסוגית 'רב חמאי' שמופיעה בגמרא לפני סוגייתנו.
2. בי"מ סט ע"ב.

השוכר הוא כבר כעין לווה, ואז השכירות שהוא משלם היא רבית, ורב לא ענה להם.

רב ששת מביא ראיה להיתרו של רב מן הברייתא המחלקת בין 'מקבל צאן ברזל' שאסור, לבין 'השם פרה' שמותר. ותורף החילוק (לאחר ביאורו של רב ששת) - לפי שלא עשאה דמים מחיים אלא לאחר מיתה. (במשמעותו המדוייקת של חילוק זה נחלקו הראשונים, ויתבאר להלן).

רב פפא מסכם להלכה, שיש להתיר אגרא ופגרא, ומביא מנהגם של 'בני כופרא' (=הספנים), ויתבאר להלן.

לאחר מכן מובא בגמרא ששמואל - בתור אפוטרופוס של בני מר עוקבא - היה משכיר את הדוד שלהם, והיה מתנה עם השוכר שעליו להשלים כל שחיקה של הדוד (=בלאי טבעי), ומדד זאת ע"י שקילת הנחושת של הדוד.

רב ענן הסיק מהנהגה זו שמותר להלוות מעות יתומים ברבית, שהרי יש כאן רבית! היתומים מקבלים מן השוכר גם אחריות על הפחת של הדוד וגם תשלום שכירות על הדוד!

רב נחמן דחה את דבריו, וביאר שלא היה כאן איסור רבית, משום שהשבת משקל הנחושת שנחסר מהדוד לא כיסתה את כל הנזק שהיה ליתומים, משום שערכו של הדוד השחוק יורד גם מעבר לכמות הנחושת שנחסרה ממנו, ואת זה אין השוכרים משיבים ליתומים. ולכן אין איסור ליטול שכירות במקרה זה.

ומדיון זה מתבאר שאע"פ שרב התיר ליטול 'אגרא ופגרא' (אונסין) אין היתר ליטול במקביל 'אגרא ופחתא' (בלאי טבעי). ולקמן יובאו דברי הראשונים המבארים מה בין זה לזה.

שיטות הראשונים בגדר ההיתר

מסקנת הסוגיה היא ש'אגרא ופגרא' מותר. הגמרא אומרת שהחילוק בין אגרא ופגרא ('שם פרה') לבין נכסי צאן ברזל שאסורים הוא שבמקרה של 'שם פרה' לא עשה אותה דמים מחיים אלא לאחר מיתה. שני פירושים יש לחילוק זה.

רש"י מפרש ששומת הפרה לפי הערך היא רק במקרה שהפרה תמות (ואז ישלם את כל דמיה לפי שעת משיכה), אבל אם המקבל יחזיר את הפרה בעין לא יצטרך להשלים על דמיה במקרה שתזול (מחמת ירידת ערך הפרות בשוק).

לעומת זאת, לפי דברי תוס' יתפרש החילוק באופן מוחלט יותר: המקבל לעולם אינו צריך לשלם את ערך הפרה כפי השעה שקיבל אותה, אלא לפי שעת מיתתה, וכל הפחת שפחתה בינתיים מוטל על הנותן, ולכן אין בזה איסור. חילוק זה מפורש באו"ז⁴ בשם רבינו אלחנן שיתפרש החילוק של הגמרא.

3. ע"א ד"ה 'דקא מקבלי

4. ב"מ סי' רג-רד.

יש כאן שני פירושים שונים למילים 'לא עשאה דמים מחיים אלא לאחר מיתה':

לפי רש"י יש כאן הגדרה של **תנאי**. לא עשאה דמים באופן שתחזור בחיים, אא"כ תחזור לאחר מיתה. לעומת זאת לדעת תוס' יש כאן הגדרה של **זמן**. לא עשאה דמים לפי ערכה מחיים (שעת המסירה) אלא לפי ערכה בשעת מיתתה.

בהתאם לזאת נחלקו רש"י ותוס' גם בפירוש המנהג של בני כופרי 'אגרא בשעת משיכה פגרא בשעת שבירה'. רש"י מפרש שמדובר על הזמן שבו משלמים **בפועל** את האגרא והפגרא, וכך היה מנהגם. אולם לפי תוס' הפירוש הוא (וכך מפורש באו"ז הנ"ל) שאת הפגרא יש לשלם רק לפי **ערך** הספינה (או הפרה) **בשעת השבירה**, והפחת שהיה לספינה בינתיים מוטל על הנותן⁵.

מפורש ברש"י שיש היתר גם כאשר הפגרא תשולם לפי שעת משיכה, משום שאם הספינה תחזור בעין לא יצטרך להשלים את דמיה, אך יש לשים לב שבדעת רש"י ישנן שתי הבנות אפשריות.

ברשב"א נראה שהבין מדברי רש"י שבמקרה כזה (שהספינה תחזור בעין) גם **הפחת** יהיה על הנותן, ולכן אין כאן איסור. אולם האור זרוע הנ"ל מבין מדברי רש"י שדי בכך שבמקרה כזה הנותן מקבל עליו **יוקרא וזולא** ע"מ להתיר אגרא ופגרא. זוהי גם דעתו של ריב"ן המובאת בתוס', שכאשר הנותן מקבל עליו יוקרא וזולא - די בכך⁶.

יסוד מחלוקת תוס' והרשב"א

דעת תוס' היא שאין היתר לקחת שכר אלא כאשר יש על המשכיר אחריות אונסין⁷ או שמקבל עליו את הפחת (כמו בספינה, לדעתם).

מלשון התוס' בסוגית 'רב חמא'⁸ נראה שכשמדובר על שכירות אין כלל איסור רבית, ורק בהלואה יש איסור. ולכן נראה שכוונתם בסייגים הנ"ל היא להגדיר מה נקרא שכירות ומה נקרא מלוה. נראה לומר בדעת תוס' שקבלת האונסין של המקבל כשלעצמה היא המגדירה אותו כלוה. מה משמעותה של קבלת אונסין

5. בריטבי"א יש פירוש מיוחד המשלב בין הפירושים. הוא מפרש את 'לא עשאה דמים מחיים' שאמר רב ששת -כפי פירוש רש"י, אלא שאח"כ בא רב פפא ואומר שיש לשלם פגרא כשעת שבירה, ובוה הוא חולק על רב ששת, משום שהמתנייתא שהביא רב ששת היא משבשתא, ולהלכה צריך להיות הפחת על הנותן. אי"כ, מסקנת הסוגיה לפי פירוש הריטבי"א היא כתוס'.

6. ובאמת, דברי רש"י (בד"ה 'מותרי') מאוד מטים להבנת או"ז בדבריו, ולא להבנת הרשב"א. ואולי גם הרשב"א עצמו אינו מתכוון ממש לומר שרש"י סובר כמותו, ורק לקח ממנו את היסוד שאייצ שיהיה הפחת באופן מוחלט על הנותן. לכן, נתייחס מעתה לדעת רש"י בסתמא לפי הבנת או"ז בדבריו.

7. כגון משכיר כוס של זהב, כמו שהתבאר בדבריהם בסוגית רב חמא.

8. ב"מ סט ע"ב ד"ה 'מרא'

גמורה? המשמעות היא שהנותן אומר למקבל: קיבלת ממני ספינה, ולכן עליך להחזיר לי ספינה בכל מקרה. כלומר: הם מתייחסים לנתינת הספינה כנתינת גמורה, וכביכול כל מה שקורה לספינה - לשוכר הוא קורה. א"כ - זוהי הלואה!

אלא שכאשר הם מגדירים שהתשלום יהיה **לפי שעת האונס** (וכל הפחת שבין שעת משיכה שלשעת האונס מוטל על הנותן) הריהם מגדירים ש'הלואה' זו תתבצע - בשעת האונס עצמה, ולכן **אז** יש לשום את ערכה של הספינה. כך מפורש בדברי רבינו אלחנן באו"ז שם, שכיון שמקבל עליו פגרא לפי שעת שבירה - אין בעיה של רבית, משום שאמנם בשעת השבירה נעשית הספינה כמלוה - אך אז כבר אין הוא לוקח שכירות. מאידך, השכירות שלקח היתה על הזמן שעד שבירת הספינה, ואז לא היתה כאן מלוה אלא שכירות גמורה!

אולם אם היו מגדירים ששומת הפגרא תהיה לפי שעת משיכה, הרי זו הלואה משעת משיכה, ואז אין כל היתר לקחת דמי שכירות על ספינה זו.

לעומת זאת אומר הרשב"א שהתחייבות פגרא של השוכר איננה הלואה כלל, אלא היא תנאי חיצוני של 'מתנה שומר חנם להיות כשואל', ולכן היא מצד עצמה איננה הופכת את העסקה להלואה, ואיננה גורמת להגדיר שיש כאן רבית גם אם הפגרא לפי שעת המשיכה. אמנם, אם אין על הנותן שום אחריות - זוהי כבר סיבה להגדיר שיש כאן הלואה, שהרי כל המדדים של הבעלות על הספינה (=אונס ופחת) נמצאים אצל המקבל. אולם כיון שבמקרה שהספינה תחזור בעין יהיה הפחת על הנותן - די באחריות מותנית זו ע"מ להגדיר שזוהי שכירות ולא הלואה, ובשכירות אין כלל בעיה של רבית.

במילים אחרות: לדעת תוס' קבלת **האונסין** של המקבל היא המגדירה שיש כאן מלוה, אלא שהעובדה שהפחת מוטל על הנותן עוזרת לנו להגדיר שההלואה הזו מתרחשת רק בשעת שבירה⁹.

לעומת זאת, לדעת הרשב"א אין בקבלת האונסין להגדיר את המקבל כלוה, ורק כאשר כל המדדים של הסיכון נמצאים אצל הלוה (אונס ופחת) - אז מוגדר הדבר כהלואה, משום שאין לנותן כל הפסד בנתינתו, וכל האחריות על הצד השני¹⁰. ולענין זה מסתפק הרשב"א בכך שישנו **סיכוי** של פסידא לנותן (אם תחזור הספינה בעין יהיה הפחת על הנותן) ע"מ להגדיר את הספינה כמושכרת, ולא כהלואה.

9. יש לשאול: אם בשביל כך - די היה בכך שהזולא יהיה על הנותן, ואי"צ שגם הפחת יהיה עליו! התשובה: גם בהלואה גמורה ישנו מצב שהזולא הוא על הנותן, כגון המלוה סאה בסאה, שאם תזול הסאה ישיב לו סאה מוזלת, ובכל זאת זוהי הלואה גמורה.

10. ברמב"ן ב"מ ע"א לגבי 'קרוב לשכר ורחוק להפסד' רואים (בתירוץ השני) שגם **פרמטר של רווחים** מועיל כדי שעדיין נראה את הנותן כבעלים (כאשר פגרא ואונסין על המקבל, אלא שהרווחים יתחלקו ביניהם בצורה שווה ואין בזה רבית מן התורה. כך מבאר רמב"ן את הגדר של 'רחוק לשכר וקרוב להפסד').

תוס' והרשב"א נחלקו לשיטתם

יתכן שמחלוקת זו קשורה למחלוקת נוספת. כתב ה'קובץ הערות'¹¹ שדעת תוס' היא ששכירות איננה סוג של בעלות על הנכס המושכר, אלא היא כשעבוד הגוף על המשכיר לספק את הנכס, וכך מגדיר 'נתיבות המשפט' בכמה מקומות. זוהי גם הסיבה ש'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף', משום שהיא 'ניתנת' כל רגע ורגע לשוכר, ובתמורה הוא מתחייב כל רגע בעוד תוספת תשלום.

אם נשאל: מדוע, באמת, אין רבית בשכירות? נראה לבאר שבשכירות משתמש השוכר **בנכס של המשכיר**, והריהו אוכל את פירותיו (או פירות ממשיים או שימושים), וכיון שמבחינה מהותית פירות אלו שייכים לבעלים והוא נותן אותם לשוכר - זכותו לדרוש עליהם שכר. אולם בהלואה - הלווה נהנה מן המעות **שלו**, שהרי המלוה הקנה לו אותם בשעת ההלואה! את הקרן שקיבל מהמלוה באמת יחזיר, אך למה¹² יקח ממנו המלוה כסף נוסף?

לפי זה ניתן לומר שההגדרה של חיוב אונסין לפי שעת משיכה הריהי מגדירה שהנותן נתן למקבל את ספינתו בשעת משיכה, ולכן עליו להחזירה לו בכל מקרה. הספינה עדיין שייכת לנותן, אולם עצם ההגדרה שהוא **כבר נתן** אותה למקבל בשעה ראשונה איננה מאפשרת לנו לראות אותו כנותן את הספינה באופן מתמשך בכל משך זמן השכירות, זוהי סתירה פנימית¹³: או שנתן לו אותה בשעה ראשונה (ואז יש לו חיוב מוחלט להשיבה לו), או שהוא נותן לו אותה בנתינה מתמשכת, ועל זה אפשר ליטול שכירות, דמי שימוש. זהו, אפוא, פירוש הגמרא 'אי אגרא לא פגרא'. והפתרון לסתירה זו הוא החלוקה לשני זמנים: עד שעת שבירה - שכירות, נתינה מתמשכת, בשעת שבירה - נתינה גמורה של כל הספינה, והתחייבות בתמורתה.

לעומת זאת בדעת הרשב"א בכמה מקומות מוכח שבכל שכירות ישנו קנין כעין קנין פירות ('שכירות קניא', וכמו שהאריך להוכיח זאת בקובץ הערות הני"ל), ובכל זאת ישנו גדר של 'ישנה לשכירות מתחילה ועד סוף', כנראה משום שהשכירות **מתממשת** רק באופן מתמשך, כלומר: היא אמנם קנויה לשוכר אולם הופכת להיות זמינה לו רק בצורה מתמשכת. לכן, גם ההגדרה שהשוכר כבר קיבל את הספינה איננה מפריעה לנו להגדיר שהוא נותן שכירות למשכיר (שהרי בכל שכירות השוכר כבר קנה את החפץ לשימושיו ובכל זאת הוא צריך

11. סי' נג.

12. לא 'למה' במובן המוסרי, כחיפוש מהו ההפסד שבגיננו הוא לוקח מעות (כפי שמשמע מרשיי בסוגית 'רב חמאי'), אלא 'למה' במובן המשפטי, 'על מה'.

13. כעין זה יש לבאר בדין גזלן, שאינו צריך לשלם מדין נהנה על השימוש בחפץ הגזול, משום שהוא אינו לוקח את השימוש מן הבעלים בזמן השימוש, אלא הכל כלול בלקיחה הראשונה של הגזילה, ועליה הוא באמת מתחייב. אמנם, שם יש שביארו את הדין הני"ל מצד קניני גזילה, ולפי"ז אין זה ענין לנדוננו.

לשלם שכירות על כל רגע של שימוש¹⁴. בעל כרחנו אנו צריכים למצוא הגדרה אחרת להבדל בין שכירות למלוה, ולכן אומר הרשב"א שכל עוד יש מדדים של בעלות למלוה הרי זו שכירות, שבה אין איסור רבית, אולם כאשר כל המדדים של הבעלות הם אצל הלווה¹⁵ - הרי הספינה מוגדרת כשלו לגמרי, ואז אין על מה לקחת שכירות.

ביאור שיטת רש"י וריב"ן

כעת נבוא לבאר את הבנת ריב"ן, שהיא כנראה שיטת רש"י לפי הבנת או"ז¹⁶. רש"י וריב"ן אומרים שאגרא ופגרא מותר גם אם אין פחת על הנותן. העובדה שהזולא על הנותן מספיקה לנו. אולם תוסי' הקשו על כך מדודא דבני מר עוקבא, ששם מבואר שאין לגבות גם אגרא וגם פחת.

נזכיר, שרש"י פירש את ההיתר 'לפי שלא עשאה דמים מחיים', כתיאור **תנאי** ולא כתיאור **זמן**¹⁷. כלומר: אמנם הוא עשה את הפרה דמים במקרה שהיא תמות ויצטרך לשלם את דמיה (ואז ישלם לפי שעת משיכה), אולם **אם** תחזור הפרה בעין - יהיה הזולא על הנותן (אם כי הפחת יהיה על המקבל, כך לפי ריב"ן עכ"פ). לפי זה נראה שההיתר לפי רש"י הוא מחמת **התנאי**, כלומר, יש כאן עסקה מותנית: אם הספינה תשבר - הרי זו הלואה משעה ראשונה, ולכן יש לשלם את דמיה כפי שעת משיכה, ואז באמת לא יטול הנותן אגרא כלל (גם על הזמן שלפני השבירה), ואם הספינה תחזור בעין - הרי זו שכירות, ואז אין כל איסור לגבות דמי שכירות. לפי זה יוצא **שגם רב לא התיר ממש 'אגרא ופגרא'**, אלא רק התיר **תנאי** שמאפשר לנותן לגבות **או** אגרא **או** פגרא, והחולקים סברו שגם זה אסור ולדעתם יש להגדיר מראש אם אגרא או פגרא.

14. יתכן גם שהדברים קשורים למחלוקת נוספת. ישנן כמה הוכחות (ואכ"מ) לכך שלדעת רמב"ן ורשב"א חיובי השומרים הם תוצאה של חובת השבת החפץ, ולכל שומר ישנה רמה אחרת של חובת השבה. בשומר חנם העובדה שלא פשע בחפץ נחשבת כאילו השיב אותו, ובשומר שכר רק אונס נחשב כאילו הוא השיב (ובשואל גם זה לא). לעומת זאת דעת תוסי' בב"ק נו ע"ב שחיובי שומרים הם סניף של הלכות נזיקין. אי"כ, לדעת הרשב"א המושג של חובת השבה הוא מושג רחב, ויש לו רמות שונות של חיוב, ולכן אין לו בעיה לומר ששוכר המקבל עליו כל האונסין אינו אלא כמתנה להיות כשואל, כלומר: את חובת השבה הקיימת אצל כל שוכר הוא הרחיב לממדים של חובת השבה של שואל. אולם תוסי' סוברים שהמושג 'חובת השבה' הוא מושג מוחלט. פירושו היחיד הוא: 'לקחת ממני את החפץ ולכן עליך להשיבו לי בכל מחירי' (ולכן בשומרים אינם מפרשים את החיוב כחובת השבה, משום ששם החיוב אינו מוחלט בכל מקרה), ומשמעות האמירה הזו גוררת בעקבותיה בהכרח הגדרה של 'שוכר' הני"ל **כלוה**.

15. פחת, אונסין, ואפילו רווחים, לפי דברי רמב"ן שהובאו בהע' 10.

16. עיין הע' 6.

17. בניגוד לתוסי' שמפרשים זאת כתיאור זמן, ולכן מבארים שבכל אופן התשלום של הפגרא הוא לפי שעת שבירה.

יש לשאול: אם ניתן לעשות 'תרגיל' מבריק כזה בצורת תנאי, מדוע לא נעשה אותו גם לגבי 'יוקרא וזולא'? כלומר: אם הספינה תתייקר הריהי מושכרת לך ועליך להשיבה לי כמו שהיא, ואם היא תזול הריהי מלוה אצלך ועליך להשלים הדמים למה שהיתה שווה בשעה ראשונה?

יתכן לומר, שמן התורה אכן יועיל תרגיל זה, אולם חכמים אסרו זאת משום שזה ממש מחזי כרבית, ורק כאשר לגבי יוקרא וזולא נשאת האחריות על הנותן ללא תנאים התירו להשתמש בתנאי זה לגבי האגרא והפגרא.

כדמות ראייה ליסוד זה אפשר למצוא בדברי התוס' על ריב"ן.

תוס' אומרים שלכאורה יש ראייה לדברי ריב"ן מהסוגיה של חביתא¹⁸, שם אומר אביי שמותר לומר 'מכור לי חביתא אי תקפא ברשותך, ואי יקרא או זילא ברשותי'. רב שרביא שואל שם מדוע אין זה 'קרוב לשכר ורחוק להפסד', שהרי המוכר (=הלווה) מקבל עליו אונסא של החמצת היין, וענה לו אביי שכיון שמקבל עליו יוקרא וזולא 'קרוב לזה ולזה הוא'. א"כ, רואים שקבלת זולא ע"י הנותן מספיקה, גם כאשר המקבל לוקח על עצמו אחריות אונסין. אמנם תוס' דוחים את הראייה. אם אכן משם למד ריב"ן את יסודו הרי זה ממש מה שביארנו. שם יסוד ההיתר הוא ה**תנאי**, ההחמצה מוטלת על המוכר משום שאם תחמיץ החבית הרי לא היה כאן קנין כלל, והחבית שלו החמיצה (וכמובן עליו להשיב לקונה את כספו שיוגדר למפרע כהלואה גרידא, אלא שאין כאן שום תוספת על מה שנתן, ולכן אין בזה רבית). לעומת זאת, אם תתייקר החבית הרי היה כאן קנין, וממילא חביתו של הקונה התייקרה, ואז אין כאן רבית כלל, שהרי חביתו התייקרה, ואין כאן הלואה כלל.

תוס' שם שואלים, מדוע לא ניתן יהיה לומר כך גם בעיסקא: אם יהיו רווחים למעות הריהם פקדון (ויממוני אשבחי), ואם יהיו הפסדים הרי זה מלוה (והמקבל ישיב הכל)? תשובת תוס' היא, כנראה, שאי אפשר לחלק בין שני הצדדים של התנאי, ובסופו של דבר יש כאן עסקה שבה ההפסדים למקבל (ולכן היא הלואה) והרווחים לנותן (ולכן זו רבית). אולם, יתכן שרשי"י מפרש שזוהי גופא שאלתו של רב שרביא: מדוע אין כאן הבעיה של קרוב לשכר לרחוק להפסד (=הרווחים מתחלקים בין שניהם וההפסדים על המקבל¹⁹), ותשובת אביי היא שכיון שמקבל עליו יוקרא וזולא קרוב לזה ולזה הוי. כלומר: אמנם לגבי יוקרא וזולא אין להשתמש בתרגיל זה (וזה אסור מדרבנן, כמבואר בדף ע"א לגבי 'קרוב לשכר ורחוק להפסד) אולם כאשר הזולא על הנותן אפשר בהחלט להשתמש 'בתרגיל' זה, וזה ממש מה שביארנו²⁰.

18. ב"מ סד ע"א.

19. כך מבאר רשי"י בסוגייתנו.

20. תוס' סוברים שאין כלל אפשרות לתרגיל של התנאי, וביחביתא' ההיתר הוא שמכיון שהיוקרא וזולא על הנותן הרי זה מגדיר שיש כאן קנין לימי שפרעי, ובוה אין כלל בעיה של

אם כנים הדברים, יש לנו תירוץ לסוגית דודא דבני מר עוקבא. שם לקח שמואל בשביל היתומים גם אגרא וגם פחת במקביל, וזה בודאי אסור (לולא חוסכא דנחושא). כל ההיתר הוא מתורת תנאי, ואז יוכלו היתומים להחליט אם היתה כאן השכרה, ויטלו דמי השכירות, או שהיתה כאן הלואה, ויטלו דמי הפחת, אך אין לקחת את שני הדברים במקביל.

לפי זה בספינה הגדר הוא כך: אם הספינה טבעה הרי זה מוגדר שהיתה כאן הלואה, וישלם לנותן את דמי הספינה לפי שעה ראשונה, ואינו חייב כלל בדמי שכירות, ואם הספינה חזרה בעין ויש בה פחת הדין מתחלק: אם הפחת גדול יותר מדמי השכירות - יצטרך המקבל לשלם את הפחת, ואז נראה את הענין כהלואה (והתשלום - לפי שעת משיכה), אולם אם השכירות גדולה יותר מן הפחת יצטרך המקבל לשלם דמי השכירות, ואז יוגדר הענין כעסקת שכירות, וממילא הפחת מוטל על הנותן, שהרי שוכר פטור מפחת. אולם אין להגדיר את התנאי שאם הספינה תוזל בשיעור גדול יותר מדמי השכירות תוגדר העסקה כהלואה ויחזיר לו כל דמי הספינה, משום שאת זה אסרו לעשות כמו שביארנו לעיל.

האחרונים התקשו בדברי רש"י. בסוגיית רב חמא נראה שלדעת רש"י אין כל היתר לקחת שכירות כאשר אין למשכיר פחת או אונסין, משום שלדעתו הסיבה שאין רבית בשכירות נעוצה בכך שיש למשכיר נזק בהשכרה, פחת או סיכון של אונסין, ואילו כאן הוא אומר שמותר לקחת בספינה אגרא ופגרא, ומשמע שגם הפחת איננו על הנותן²¹. אולם לדרכנו אין כאן קושיה כלל, שהרי גם בספינה אין הנותן רשאי ליטול דמי שכירות אלא אם כן איננו נוטל במקביל את הפחת, וכיון שיש לו הפסד של הפחת רשאי הוא ליטול שכירות²².

שיטת הריטב"א

בריטב"א אנו מוצאים שתי נקודות חדשות.

א. הריטב"א נוקט להלכה שפגרא בספינה מותר רק לפי שעת שבירה וכדעת תוס', ולא לפי שעת משיכה. ומסכם כך: אם קיבל עליו אגרא ופגרא בשומא גמורה הרי זה איסור דאורייתא. אם קיבל אגרא ופגרא לפי שעת משיכה - הרי זה אסור מדרבנן. אם קיבל פגרא לפי שעת שבירה - מותר.

יש להבין מנין הוציא הריטב"א את הגדר האמצעי של רבית דרבנן, ומדוע?

רבית, ומה שהחמצת החבית על הנותן שייך להלכות של מי שפרע (וצריך בירור בדבר התוס' שם).

21. וכמו שהבין האו"ז בדעת רש"י.

22. יתכן ליישב עוד (לולא כל מה שכתבנו לעיל) שבספינה יש 'זולא' ומחמתה יכול הנותן ליטול שכירות, ואילו במטבע אין זולא, כמובן.

ב. לגבי דודא דבני מר עוקבא מבואר בריטב"א שאחריות אונסין היתה על השוכרים, ובכל זאת יש בזה איסור דרבנן אם כל הפחת יהיה על השוכרים. כלומר: כאשר אונסין ופחת על המקבל - איסור דאורייתא, כשרק אונסין על המקבל - איסור דרבנן, וכשרק פחתא על המקבל - מותר (וזהו דין אגרא ופגרא בספינה).

יש להבין מדוע כתב כן, ומהו ההבדל בין קבלת אונסין לקבלת פחת?

נראה לבאר שבאופן עקרוני הריטב"א מסכים לגמרי להגדרתו של הרשב"א. כאשר יש עדיין ביטוי לבעלותו של הנותן, כגון: שאחריות אונסין עליו, או הפחת עליו, או אפילו הסיכוי של פחת עליו (במקרה של קבלת פגרא לפי שעת משיכה, שאם תחזור הספינה בעין יהיה הפחת על הנותן, כמבואר ברשב"א) - אז יש לראות את העסקה כאן **כהשכרה ולא כהלואה**. ולכן אין כאן איסור דאורייתא. אלא שהריטב"א מחדש **שגם בשכירות יש איסור רבית כאשר אין 'הצדקה' לנטילת השכר, ואיסור זה הוא מדרבנן**. לכן, אם יש פחת - מותר לקחת על כך שכירות, שהרי המקבל 'אוכל' את ממונו, ורשאי הוא לתבוע תשלום על כך. אולם כאשר הפחת מוטל על המקבל - על מה יטול המשכיר דמים? אחריות האונסין איננה מהווה **סיבה** ליטול דמים, משום שהסדר הוא הפוך: אחריות האונסין היא **תוצאה** של לקיחת הדמים. לא יטול המשכיר דמים ולא תהיה אחריות האונסין עליו, אלא על המקבל, שהרי הוא שואל. רק הפחת שהוא עובדה מציאותית מהווה סיבה ללקיחת מעות.

גם באופן של הסיכוי לפחת (פגרא לפי שעת משיכה, ואם תחזור הספינה בעין יהיה הפחת על הנותן) קיימת בעיה זו. שהרי, אם הספינה תשבר, והשוכר ישלם את כל דמיה לפי שעת משיכה - נמצא שהמשכיר לא הפסיד מאומה, ועל מה נטל שכר? אמנם יש בכוחו של הסיכוי לפחת (אם תחזור הספינה בעין) להגדיר את הענין כשכירות, שהרי סיכוי זה כשלעצמו מהווה פרמטר של בעלות הנותן, אך אין בכוחו להוות סיבה ללקיחת שכירות כאשר בפועל המשכיר קיבל את כל דמי הספינה ולא הפסיד מאומה.

אולם יש לביאור זה סתירה מדברי הריטב"א בסוגית רב חמא, שהרי שם אומר הריטב"א שמותר להשכיר מעות לשולחני להתלמד בהן, משום שאחריות האונסין היא על המשכיר²³, ולפי דברי ריטב"א בסוגיתנו אין די בזה, שהרי אין היתר לקחת שכירות מחמת האונסין כאשר אין פחת, ובמעות אין פחת.

נראה שיש לחלק בין השכרת מעות, שבה, באופן עקרוני, המשכיר מאפשר לשוכר גם לפחות את המעות (אלא שבפועל אין בלאי למעות) לבין דודא דמר עוקבא, ששם השוכרים מקבלים עליהם לשלם את הפחת, ונמצא שלא קיבלו

23. אמירה זו כשלעצמה היא ראייה לדברנו, שלדעת ריטב"א גם בשכירות יש איסור רבית דרבנן באופן עקרוני, ולכן הוצרך לומר שמותר להשכיר המעות משום אחריות האונסין, ולא כתב שעצם הגדר של שכירות מתיר ליטול שכר.

כלל זכות לפחות את החפץ המושכר. לכן, בדודא דמר עוקבא יש איסור ליטול שכר, משום שהמשכיר כלל לא נתן לשוכר 'לאכול' את החפץ המושכר, ואין לו על מה ליטול שכירות, אולם בהשכרת מעות המשכיר נתן לשוכר את המעות ע"מ להשתמש בהן ו'לאכול' אותן בשימוש, והעובדה שבפועל אין בלאי איננה גורעת מזכותו ליטול שכירות על הרשות העקרונית שנתן לשוכר²⁴.

אם כנים הדברים, יתכן שאפשר לבאר בעקבותיהם את גדר 'זה נהנה וזה לא חסר':

כאשר הנהנה מחסר את הבעלים הריהו 'אוכל' את החפץ של הבעלים, וכיון שכך יש לו לשלם דמי שכירות על הנאתו, שהרי הוא 'לוקח' מן הבעלים את האיכות של החפץ, ולכן עליו לשלם על כך²⁵. אולם כאשר הבעלים אינו חסר כלל אין על מה ליטול שכירות. אמנם אם היה הבעלים משכיר לו את החפץ היה זכאי ליטול שכירות (גם כשאינו חסר) משום שהוא נותן לו את **הזכות העקרונית** 'לאכול' את החפץ ולבלות אותו בתשמישו, אולם כאשר הוא משתמש בחפץ בלא ידיעת הבעלים - אז אי אפשר לומר שיש לו **הזכות העקרונית** הזו, שהרי אין לו כלל זכויות שימוש בחפץ, ולכן עלינו לבדוק אם **בפועל** הוא פוחת את החפץ, וכאשר איננו פוחת - אין סיבה לחיוב שכירות.

סיכום

ראינו כמה משיטות הראשונים בביאור הגדר של אגרא ופגרא:

בדעת תוס' ביארנו שההיתר מבוסס על כך שיש כאן שני זמנים מחולקים: בזמן שעד האונס הספינה מושכרת, ואילו משעת האונס הריהי מוגדר כהלואה גמורה למקבל, ואז באמת אין ליטול שכר, כמובן.

בדעת רש"י וריב"ן ביארנו שההיתר מבוסס על התנאי: אם יקרה אונס בספינה - הרי זו הלואה משעת המשיכה, ואין ליטול שכר כלל, ואם הספינה תחזור בעין הרי היא מושכרת ואפשר ליטול שכר.

לפי שתי השיטות הללו נכון יהיה לומר שרב, בעצם, לא התיר גם אגרא וגם פגרא ממש.

הדעה השלישית היא דעת הרשב"א, הסובר, לעומתם, שעצם הסיכוי לכך שהנותן יפסיד, שהרי אם תחזור הספינה בעין הפחת יהיה עליו, מאפשר ליטול כאן שכר, ולשיטתו באמת רב התיר ממש ליטול במקביל גם אגרא וגם פגרא.

שיטה רביעית היא שיטת ריטב"א, הסובר ממש כמו הרשב"א, אלא שלדעתו גם בשכירות יש איסור רבית מדרבנן כל עוד אין 'הצדקה' לנטילת השכר.

24. ועדיין, כיון שבפועל אין בלאי - אם היו מתנים שאחריות האונסין על המקבל היה איסור בדבר, כפי שמתשמע מהריטב"א שם, שכיון שאין בלאי בפועל - כל תנאי המשווה את המצב להלואה אסור.

25. ואז מגלגלים עליו את כל הנאתו.